

**SIRBİSTAN'DAKİ TÜRK DERNEKLERİ VE ÜLKEDE YAŞAYAN
TÜRKLERE YÖNELİK POLİTİKALARI
2002-2021**

*TURKISH ASSOCIATIONS IN SERBIA AND THEIR POLICIES TOWARDS
TURKS LIVING IN THE COUNTRY 2002-2021*

Fahri TÜRK*, Delva BAJRAKTAREVIC**

*Geliş Tarihi: 07.11.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi:01.12.2023
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmanın konusu Sırbistan'da yaşayan Türklerin kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerinin Türkçe öğretiminde oynadıkları rolü sorgulamaktır. Her ne kadar Sırbistan Türklerinin azınlık haklarını kullanma düzeyleri, ülkede yaşayan güçlü azınlıklar olan Hırvatlar, Macarlar, Romenler ve Makedonyalıların sahip oldukları haklarla boy ölçüşmekten uzak iseler de son yıllarda özellikle Sırbistan Türkleri Derneği (Udruzenje Turaka u Srbiji) söz konusu milletin kültürel haklarının kullanılmasında (Türkçenin öğretilmesi) olağanüstü bir gayret sarf etmektedir. Bu kapsamda Sırbistan Türkleri Derneği kadar olmasa da Türkiye ve Sırbistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sunan Uluslararası Sırp Türk Dostluk Derneği (Internationalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju) de değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bu çalışmada yukarıda dile getirilen derneklerin Türkçe öğretimine yönelik faaliyetleri Belgrad yönetiminin liberal bir Anayasa kabul ettiği yıl olan 2006 yılı milat olarak kabul edilmek suretiyle çözümlenmeye tabi tutulmaktadır. Bu çalışmada "Sırbistan'daki Türk dernekleri Türkçenin öğretilmesinde ve Türklerin azınlık statüsü elde edebilmelerinde ne dereceye kadar rol oynamaktadırlar? sorusuna cevap aranmaktadır. Alan çalışmasında toplanan veriler niteliksel içerik çözümlenmesi vasıtasıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Sırbistan Türkleri Derneği, Uluslararası Sırp Türk Dostluk Derneği

ABSTRACT: The subject of this study is to question the role of the associations in teaching Turkish that is established by the Turks in Serbia. Although the level of use of minority rights by Serbian Turks is far from competing with the rights of Croats, Hungarians, Romanians, and Macedonians, who are the strong minorities living in the country, especially the Serbian Turks Association (UdruzenjeTuraka u Srbiji) in recent years makes an extraordinary effort for using the cultural rights (teaching Turkish) of the aforementioned nation. In this context, the International Serbian Turkish Friendship Association (Internationalna Nevladina

* Prof. Dr., Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fahriturk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0117-0573.

** Sırbistan Türkleri Derneği (UdruzenjeTuraka u Srbiji) Yönetim Kurulu Üyesi (Mayıs 2017-Mayıs 2021), Novi Pazar, Sırbistan, delvabayraktarevic1312@gmail.com, ORCID: 0009-0005-1477-0545.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Türk & Bajraktarevic

Asocijacija za Toleranciju), which contributes to the development of relations between Turkey and Serbia, although not as much as the Association of Serbian Turks, is also evaluated. In this study, the actions of the above-mentioned associations are analyzed by considering the year 2006 as a milestone when the Belgrade government adopted a liberal Constitution. The question that is sought for an answer is as follows: "To what extent do Turkish associations in Serbia play a role in teaching Turkish and enabling Turks to obtain minority status?" The data collected in the field research were evaluated through qualitative content analysis.

Keywords: Turkish Education, Serbian Turks Association, International Serbian-Turkish Friendship Association

EXTENDED ABSTRACT

With the Constitution adopted on November 8, 2006, the Republic of Serbia started to pursue liberal and libertarian policies inclusive of all minorities living in the country, as if to erase the traces of racist policies of the past. The purpose of the present study is to ask whether Turkish associations established by Turks in Serbia play a role in teaching Turkish. Although the level of use of minority rights by Serbian Turks is far from competing with the rights of Croats, Hungarians, Romanians, and Macedonians, who are the strong minorities living in the country, especially the Serbian Turks Association (Udruženje Turaka u Srbiji) in recent years makes an extraordinary effort for using the cultural rights (teaching Turkish) of the nation. In this context, the International Serbian Turkish Friendship Association (Internationalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju), which contributes to the development of relations between Turkey and Serbia, although not as much as the Association of Serbian Turks, is also evaluated. In this study, the actions of the above-mentioned associations are analyzed by considering the year 2006 as a milestone when the Belgrade government adopted a liberal Constitution. The question that is sought for an answer is as follows: "To what extent do Turkish associations in Serbia play a role in teaching Turkish and giving Turks a chance to obtain minority status?" Qualitative content analyses have been carried out to assess data collected in the field research.

This study consists of the following sections: First, the rights and obligations of minorities under the Constitution of Serbia are analyzed in detail. The elucidation of this constitutional background has provided a clearer understanding of the current situation of the Serbian Turks. The activities of civil society organizations, such as the Serbia-Turkey Association and the Serbian Turkish Friendship Association, have been discussed in the next section. In this context, the policies and activities of the first association in particular on the formation of the Turkish minority, contribution to Turkish language teaching, promotion of higher education in Turkey, and relations with Turkey were shed light on. In the last section, the activities of the Serbian-Turkish Friendship Association, which has made significant contributions to the relations between Serbia and Turkey, are emphasized.

This study mainly focuses on Turkish associations which are active in Serbia at the national and regional levels. In the context of national associations, particular emphasis is placed on organizations such as the Association of Serbian Turks and the International Serbian Turkish Friendship Association. The first of these associations pay particular attention to its efforts to create a national Turkish minority in Serbia and to ensure that Turkish is taught as a facultative subject in secondary education. Finally, the work of associations operating at the

local level in the Sandzak region is evaluated. Another non-governmental organization established in Serbia is the Turkish-Serbian Economic Association. The Turkish-Serbian Economic Association, which was established in Belgrade in 2016 to serve Turkish and Serbian business people to improve cooperation between Turkish and Serbian companies and to contribute positively to the economic relations between the two countries, is not subject to evaluation within the scope of this study. Because it is not possible to evaluate the organization in the context of language and culture.

In the current literature, it is challenging to encounter any literature directly about Serbian Turks and the civil society organizations they have established in this country. This applies to both publications in foreign languages and Turkish books and articles. In substance, minorities living in Serbia (Croats, Hungarians, Romanians, etc.) are a much-researched topic in foreign languages. However, the issue of Serbian Turks, who do not ensure a quantitatively significant force in the country, does not receive enough attention from Western scholars. In this regard, when we look at the Turkish literature, the most outstanding work that has recently been presented to readers is undoubtedly the book chapter titled "Serbian Turks and Turkish". In the present study, Burak Gümüş first clarifies the concepts such as "Serbian Turks" and "Bosnian Turks" and then evaluates the quantitative change of Serbian Turks from Yugoslavia to the Republic of Serbia. In the following section, the author, who focuses on Turkish during the Yugoslavia period, made a brief evaluation of the current situation of Turkish in Serbia and the Turks of Serbia. Although the study in question included the non-governmental organizations established by Serbian Turks, a detailed evaluation was not made on this issue. Another article on Turkish civil society organizations in Serbia is "Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association" by Gordana Blagojevic. In this article, the author provides information about the Serbian-Turkish Friendship Association based on fieldwork. Since this research was published in 2008, the information on the Serbian-Turkish Friendship Association requires updating. It is precisely at this point that this article provides a detailed analysis of Turkish civil society organizations.

As demonstrated in this study, the Constitution of Serbia was drafted with a liberal approach, which imposes heavy responsibilities on minorities living in Serbian territory in terms of the exercise of their fundamental rights and freedoms. Within the framework of recent constitutional amendments in Serbia, the process of establishing associations has been considerably facilitated. Thus, associations related to Turkey, such as the Serbian-Turks Association (2014) and the Serbian Turkish Friendship Association (2004), have come to life. Although the latter organization made significant contributions to the development of Serbian-Turkish relations, it was forced to cease its activities after 2013 due to its involvement in vicious political disputes, as revealed in the analysis.

On the other hand, the Association of Serbian Turks, which was established after the Serbian-Turkish Friendship Association disappeared, pays special attention to teaching Turkish in Sandžak and sending the youth of the region to Turkish universities for higher education. It is noteworthy that the Association of Serbian Turks, which provided Turkish courses in Novi Pazar between 2014 and 2017, seeks support from various Turkish organizations to continue these activities and acts persistently on this issue. In fact, by keeping Turkish language

teaching on the agenda and encouraging young people from Sandžak to study in Turkey, the Association contributes to the learning of Turkish in the long term. Because language is a critical element of nation-building. Concerning the importance of this issue, institutions such as Yunus Emre Institute should either open branches outside Belgrade or support organizations such as the Association of Serbian Turks that can teach Turkish. Thus, Turkish can be learned among the local population. In this case, people who emotionally see themselves within the Ottoman-Turkish cultural heritage can easily register themselves as Turkish in the census after learning Turkish.

Additionally, the number of 10,000 or more inhabitants required for minorities in Serbia to form their national councils could easily be exceeded. This, indeed, is a goal that Turkey can easily achieve in the medium or long term, especially by supporting civil society organizations in the Sandžak region. The encouragement of Turkish language teaching through associations is intended to serve the main purpose, as it will avoid focusing attention on Turkey's official authorities.

To provide data for this study, face-to-face interviews were conducted with representatives of the above-mentioned civil society organizations in addition to many secondary sources. The data obtained from interviews with Milka Zlatic, Secretary General of the Serbian-Turkish Friendship Association, and Mirjana Teodosijevic, a lecturer who has taught Turkish in this association, are evaluated in the section titled "Serbian-Turkish Friendship Association". Consequently, qualitative content analysis was carried out to evaluate the data gathered.

1.GİRİŞ

Sırbistan Cumhuriyeti 8 Kasım 2006 tarihinde kabul etmiş olduğu Anayasa ile adeta geçmişin ırkçı politikalarının izlerini silmek istercesine ülkede yaşayan bütün azınlıkları kapsayıcı, liberal ve özgürlükçü politikalar izlemeye başlamıştır. Bu çalışmanın konusu Sırbistan'da yaşayan Türklerin mevcut durumlarını ortaya koymak ve kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerinin Türkçenin öğretilmesinde oynadıkları rolü sorgulamaktır. Her ne kadar Sırbistan Türklerinin¹ azınlık haklarını kullanma düzeyleri, ülkede yaşayan güçlü azınlıklar olan Hırvatlar, Macarlar, Romenler ve Makedonyalıların sahip oldukları haklarla boy ölçüşmekten uzak iseler de son yıllarda özellikle Sırbistan Türkleri Derneği (*Udruženje Turaka u Srbiji*) söz

¹ Türkçede, Balkanlar'da yaşayan Türkleri betimlemek için "Balkan Türkleri" kavramı kullanılmaktadır. Buna karşılık ülkeler özelinde varlıklarını sürdüren Türk soylu kimseler için buldukları ülkelere göre "Yunanistan Türkleri", "Makedonya Türkleri", "Bulgaristan Türkleri" vb. kavramlar da dolaylıdır. Bu çalışmada "Sırbistan Türkleri" denildiğinde esas itibarıyla söz konusu ülkede yaşayan ve nüfus sayımlarında kendilerini Türk olarak yazdıran ahali kastedilmektedir. Çeşitli amaçlarla Sırbistan'a yerleşmiş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bu kavramın dışında tutulmaktadır (Sırbistan Türkleri hakkında detaylı bir değerlendirme için bk. Burak Gümüş, "Sırbistan Türkleri ve Türkçe", *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları*, (ed.) Fahri Türk, Astana Yayınları, Ankara 2016, s. 201-224).

konusu milletin kültürel haklarının kullanılmasında (Türkçenin öğretilmesi) olağanüstü bir gayret sarf etmektedir. Bu kapsamda Sırbistan Türkleri Derneği kadar olmasa da Türkiye ve Sırbistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sunan Uluslararası Sırp-Türk Dostluk Derneği (*Internationalna Nevladina Asocijacija za Toleranciu*) de değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Sırbistan Türklerinin mevcut durumları ve derneklerin Türkçeye yönelik politikaları Belgrad yönetiminin liberal bir Anayasa kabul ettiği tarih olan 2006 yılı milat olarak kabul edilmek suretiyle çözümlenmeye tabi tutulmaktadır.

Bu çalışma aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır: İlk Sırbistan Anayasası'nda azınlıkların sahip oldukları haklar ve yükümlülükler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu anayasal arka planın aydınlatılması Sırbistan Türklerinin mevcut durumlarının daha net bir şekilde anlaşılmasına hizmet etmiştir. Bir sonraki aşamada ise Sırbistan Türkleri Derneği ve Sırp-Türk Dostluk Derneği gibi sivil toplum örgütleri ve bunların faaliyetleri masaya yatırılmıştır. Bu minvalde özellikle ilk anılan derneğin Türk azınlığı meydana getirme, Türkçe öğretime katkı, Türkiye'de yükseköğretimi teşvik ve Türkiye ile ilişkiler hakkındaki politikalarına ve faaliyetlerine ışık tutulmuştur. Son aşamada ise Sırbistan ve Türkiye arasındaki ilişkilere önemli katkılar sunmuş olan Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

2. YÖNTEM VE YAZIN

Sırbistan Anayasası, hakkındaki veriler Sırpça kaynaklardan yararlanılarak toplanmıştır. Ayrıca yukarıda bahsedilen sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında Sırp-Türk Dostluk Derneği Genel Sekreteri Milka Zlatic ve bu dernekte Türkçe dersleri vermiş olan Öğretim Üyesi Mirjana Teodosijevic ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler "Sırp-Türk Dostluk Derneği" başlıklı bölümde değerlendirilmiştir. Bu surette toplanan veriler niteliksel içerik çözümlemesi vasıtasıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Mevcut yazında doğrudan Sırbistan Türkleri ve onların bu ülkede kurmuş oldukları sivil toplum örgütleri hakkında matbuata rastlamak oldukça güçtür. Bu durum hem yabancı dillerde yapılan yayınlar hem de Türkçe kitap ve makaleler için geçerlidir. Esasında Sırbistan'da yaşayan azınlıklar (Hırvatlar, Macarlar, Romenler vb.) yabancı dillerde çok araştırılan bir konudur. Ancak ülkede niceliksel bakımdan önemli bir güç meydana getirmeyen Sırbistan Türkleri konusu Batılı akademisyenler tarafından yeterince ilgi görmemektedir. Bu bağlamda Türkçe yazına bakıldığında son dönemde okuyucularla buluşturulmuş en önemli çalışma hiç kuşkusuz "Sırbistan Türkleri ve Türkçe"² başlıklı kitap bölümüdür. Bu çalışmada ilkin "Sırbistan

² Gümüş, a.g.e., s. 201-224.

Türkleri” ve “Boşnak Türkleri” gibi kavramları aydınlatan Burak Gümüş daha sonra Sırbistan Türklerinin niceliksel değişimini Yugoslavya’dan Sırbistan Cumhuriyeti dönemine kadar değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bir sonraki aşamada ise Yugoslavya döneminde Türkçe üzerinde duran yazar Sırbistan’da Türkçenin mevcut durumu ve Sırbistan Türkleri hakkında kısa bir değerlendirme yapmıştır. Söz konusu çalışma Sırbistan Türklerinin kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerine yer vermiş olsa da bu konuda detaylı bir değerlendirme yapmamıştır. Sırbistan’da Türk sivil toplum örgütleri hakkında yazılmış diğer bir makale ise Gordana Blagojevic tarafından okuyucularla buluşturulmuş olan “Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association”³ başlıklı çalışmadır. Bu makalede yazar Sırp-Türk Dostluk Deneği hakkında alan çalışmasına dayanarak bilgiler vermektedir. Söz konusu araştırma 2008 yılında yayımlandığından Sırp-Türk Dostluk Derneği hakkındaki bilgiler haliyle güncellenmeye muhtaçtır. İşte tam da bu noktada okumuş olduğunuz bu makale Türk sivil toplum örgütlerini detaylı bir incelemeye tabi tutmaktadır.

3. SIRBİSTAN ANAYASASI

8 Kasım 2006 tarihinde kabul edilen yeni Sırbistan Anayasası liberal ve özgürlükçü bir anlayışla ele alındığı için ülkede yaşayan tüm azınlıklar bu sayede önemli haklar ve ödevler elde etmişlerdir. Sırbistan’da günümüzde ulusal azınlıklar, haklarını Mitrovdanski Ustav⁴ Anayasası olarak da bilinen bu temel belge sayesinde kullanmaktadırlar. Bu anayasa ülkede yaşayan azınlıklara kendi ulusal konseylerini⁵

³ Gordana Blagojevic, “Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association”, *Glasnik Etnografskog Instituta*, Cilt 56, Sayı 2, 2008, s. 149-155.

https://www.researchgate.net/publication/47658549_Recent_Turkish_migrants_in_Serbia_and_the_role_of_the_Serbian-Turkish_Friendship_Association, (23.09.2021).

⁴Mitrovdan, Hıristiyanlığın yayılması nedeniyle acı çeken Selanikli Demetrius'a adanmış bir Ortodoks bayramıdır. Her yıl 8 Kasım'da kutlanır. Yeni Sırbistan Anayasası da 8 Kasım günü kabul edildiği için Mitrovdan Anayasası olarak bilinmektedir.

⁵ Ulusal Konsey, kültür, eğitim, dil ve alfabenin kullanımı hususlarında karar alma sürecine katılmak veya belirli konularda bağımsız olarak karar vermek amacıyla yetkileri kanunla belirlenen tüzel kişiliklerdir [https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 2, (14.02.2023)]. Bir ulusal konseyin en az 15 en fazla 35 üyesi bulunabilir. Bu da söz konusu azınlığın son sayımlardaki nüfusuna bağlı olarak değişmektedir. Buna göre şayet bir ulusal azınlığın son sayımlardaki nüfusu 100 binden fazla ise oluşturmuş oldukları konseyin üye sayısı 35 olmalıdır. Şayet bir etnik grubun nüfusu son seçimlerde 10 binden az ise ulusal konseylerinin üye sayısı 15 olmalıdır [https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 9, (14.02.2023)].

oluşturma hakkı vermektedir. Anayasanın bu maddesi uyarınca ülkede yaşayan 22 azınlık⁶ kendi ulusal konseylerini hayata geçirmişlerdir.

Sırbistan Anayasası'nın devletin niteliklerinin sayıldığı birinci maddesinde Sırbistan, "insan ve azınlık haklarına" riayet eden bir hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır.⁷ Anayasa'nın onuncu maddesi, Sırbistan sınırları içerisinde kullanılan dil ve yazıyı şu şekilde ortaya koymaktadır: "Sırbistan Cumhuriyeti'nin resmi dili Kiril alfabesi temelinde Sırpçadır. Diğer dillerin kullanımı anayasa çerçevesinde yasayla düzenlenir."⁸ Anayasanın on dördüncü maddesi ise doğrudan ulusal azınlıkların korunmasını içermektedir: "Sırbistan Cumhuriyeti ulusal azınlıkların haklarını korumakla yükümlüdür. Devlet vatandaşlar arasında tam eşitliğin sağlanması ve ulusal azınlıkların kimliklerinin korunması için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür."⁹ Sırbistan Anayasası'nın on sekizinci maddesi ise "insan ve azınlık haklarını" garanti altına almaktadır.¹⁰

Anayasa'nın yirmi birinci maddesi ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bu çerçevede söz konusu maddeye kulak verilecek olursa, aşağıdaki hususların dile getirildiği görülmektedir: "Anayasa ve kanunlar önünde herkes eşittir. Vatandaşlar arasında ırk, cinsiyet, milliyet, sosyal köken, dini aidiyet, siyasi görüş, dil, yaş ve engelli olma hali bakımından ayrımcılık yapmak yasaktır."¹¹ Diğer yandan Anayasa'nın kırk yedinci maddesi ise bir kimsenin ulusal mensubiyetini ifade etme özgürlüğünü düzenlemektedir.¹² Gene Anayasa'nın kırk sekizinci maddesi farklılıklara saygıyı teşvik ederken, kırk dokuzuncu madde ise farklı ırktan ve dinden olan insanlara karşı nefret duygularını körüklemeyi ve müsamahasızlığı yasaklamaktadır.¹³

Sırbistan Anayasası'nın 75 ila 81'inci maddeleri ulusal azınlıklara mensup vatandaşların haklarını düzenlemektedir. Bu kısımda Anayasa'nın söz konusu maddeleri değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Anayasa'nın 75'inci maddesine yakından bakıldığında aşağıdaki hususların kayıt altına alındığı görülmektedir:

⁶ Bu azınlıklar şunlardır: Bunjevci, Bulgarlar, Boşnaklar, Macarlar, Romanlar, Romenler, Rutenler, Slovaklar, Ukraynalılar, Hırvatlar, Arnavutlar, Aşkalılar, Ulahlar, Yunanlar, Mısırlılar, Almanlar, Slovenler, Çekler, Makedonlar, Karadağlılar, Ruslar ve Polonyalılar [Ministarstvdrjavneuprave i lokalnecamouprave, <http://mduls.gov.rs/registri/registar-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina/>, (28.02.2021)].

⁷UstavRepublikeSrbije, Çlan 1, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (09.04.2021).

⁸UstavRepublikeSrbije, Çlan 10.

⁹UstavRepublikeSrbije, Çlan 14.

¹⁰UstavRepublikeSrbije, Çlan 18.

¹¹UstavRepublikeSrbije, Çlan 21.

¹²UstavRepublikeSrbije, Çlan 47.

¹³UstavRepublikeSrbije, Çlan 48 ve 49.

“Ulusal azınlık mensupları Anayasa’nın diğer tüm vatandaşlara tanıdığı haklardan yararlanabilirler. Ayrıca azınlıkların bireysel ve toplu olarak kullanabilecekleri haklar bulunmaktadır. Ulusal azınlıklara mensup kişiler kolektif haklarını doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla kullanabilirler. Bu surette kültür, eğitim, ana dilin kullanımı ve alfabe konularında karar alma süreçlerine katılabilirler. Ayrıca ulusal azınlıklar bu haklarını uygulamaya koymak için yasalara uygun şekilde kendi özyönetimlerini seçebilirler.”¹⁴ Diğer yandan Anayasa’nın 76’ncı maddesi ulusal azınlıklara karşı ayrımcılığı yasaklarken, 77’nci madde ise kamu işlerinin yürütülmesinde ulusal azınlık üyelerinin hakkaniyetli temsilini taahhüt etmektedir¹⁵

Buna ilaveten, söz konusu Anayasa geçmişte Sırbistan’da ulusal azınlıklara karşı uygulanan asimilasyoncu politikaların izlerini silmek istercesine 78’inci maddede ulusal azınlıkların şiddet yoluyla asimile edilmesini yasaklamaktadır. Ayrıca azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin etnik kompozisyonunun değişmesine yol açabilecek uygulamalara da cevaz verilmemektedir.¹⁶ Özellikle Anayasa’nın ulusal azınlıkların kendi ana dillerinde eğitim haklarını ve söz konusu dilin kamusal alanda kullanılmasını düzenleyen 79’uncu maddesi bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Bu maddeye yakından bakıldığında ulusal azınlıkların kendi hususiyetlerini koruma, geliştirme, ifade etme hakkına sahip oldukları görülmektedir (bk. Tablo 1). Taşra yönetimleri bu hakların haricinde anayasayla uyumlu olmak kaydıyla ulusal azınlıklara büyük çoğunluğu eğitim alanında olan ilave haklar tevdi edebilirler.¹⁷

¹⁴UstavRepublikeSrbije, Član 75.

¹⁵UstavRepublikeSrbije, Član 76 ve 77.

¹⁶UstavRepublikeSrbije, Član 78.

¹⁷ <https://www.paragraf.rs/propisi/pokrajinska-skupstinska-odluka-pokrajinskoj-upravi.html>, Član 37, (10.12.2022).

Tablo 1: Anayasa'nın 79'uncu Maddesi Ulusal Hususiyetleri Koruma Hakkı

Numara	Ulusal Hususiyetler
1)	Ulusal, etnik, kültürel ve dini hususiyetlerin ifade edilmesi, korunması ve geliştirilmesi
2)	Ulusal işaretlerin kamusal alanda kullanılması
3)	Anadillerin ve alfabelerin kullanılması
4)	Etnik azınlıkların dillerinin devlet dairelerinde, kamu kurumlarında, özerk bölgelerde ve özyönetim birimlerinde veya halkın önemli bir kesimini oluşturdukları yerlerde kullanılması
5)	Ulusal düzeydeki kamu kurumlarında ve otonom bölgelerin kurumlarında anadilde eğitim yapma ve özel eğitim kurumları hayata geçirme hakkı
6)	Ad ve soyadları anadilde kullanma hakkı, nüfusun önemli bir yüzdesinin oluşturulduğu yerlerde sokak ve coğrafi adları anadilde yazma hakkı
7)	Anadilde bilgi edinme, bu bilgi ve düşünceleri ifade etme, yayma ve kendi basın-yayın organlarını kurma hakkı

Kaynak: Ustav Republike Srbije, Çılan 79 Pravanaoçuvaniyepasebnosti, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (09.04.2021).

Anayasa'nın 80'inci maddesi ulusal azınlıkların örgütlenme ve yurtdışındaki soydaşlarıyla iş birliği kurma ve geliştirme haklarını düzenlemektedir. Bu maddeye göre azınlıklar aşağıdaki haklara sahiptirler: Ulusal azınlık mensupları gönüllülük esasında eğitim ve kültür dernekleri¹⁸ kurabilirler. Sırbistan Cumhuriyeti ulusal azınlıkların varlıklarını ve haklarını koruyabilmeleri için eğitim ve kültür alanındaki derneklerin önemini idraki içindedir.

4. SIRBİSTAN TÜRKLERİ VE NÜFUSLARI

Balkanlar'da etnik aidiyetler yüksek düzeyde geçişkenlik gösterdiği için söz konusu coğrafyada yaşayan Türklerin nüfuslarının belirlenmesi hususu oldukça müşküldür.¹⁹ Kaldı ki elinizde tutmuş olduğunuz bu çalışma Sırbistan'daki Türk sivil toplum örgütleri üzerine yazıldığından bu ülkedeki Türk nüfusu sadece

¹⁸ Sırbistan'da dernek kurma prosedürü oldukça basittir. Bir dernek, en az üç kişi tarafından hayata geçirilebilir, ancak kuruculardan en az birinin Sırbistan Cumhuriyeti topraklarında ikamet etmesi gerekmektedir. Kurucular Sırbistan Cumhuriyeti vatandaşı veya yabancı tüzel ve gerçek kişiler olabilir. Devlet kurumları (bakanlıklar, belediyeler vb.) derneklerin üyesi olamazlar. Diğer yandan 14 yaşını doldurmuş bir kişi velisinin muvafakatnamesi olduğu takdirde dernek üyesi sıfatına sahip olabilir [<https://www.apr.gov.rs/registri/udruzenja/uputstva/osnivanje.2218.html>, (10.02.2023)].

¹⁹ Bu konuda kavramsal bir değerlendirme için bk. Gümüş, *a.g.m.*, s. 203-206. Kosova, 2008 yılında Sırbistan'dan bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak Sırbistan bu bağımsızlığı tanımamaktadır. Yani Kosova'yı Sırbistan sınırları içinde yer alan bir eyalet olarak görmeye devam etmektedir. Bundan dolayı nüfus sayımında Kosova'daki Türklere ait veriler de kullanıldığı için Sırbistan'daki Türklerin nüfuslarını tespit etmek bir hayli zorlaşmaktadır.

Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki süreç noktâzâzârından değerlendirilmektedir.

Sırbistan'da yapılan 2002 nüfus sayımında kendilerini Türk olarak yazdıran 552 kişi bulunurken, 2011 yılındaki sayımlarda ise toplam 647 kişi kayıtlara Türk olarak geçmiştir.²⁰ Ancak 2011'den günümüze on iki yıl geçmiş olmasına rağmen nüfus sayımlarının yenilenmemesi ülkede yaşayan etnik grupların sayılarının net bir şekilde belirlenmesine ket vurmaktadır. Diğer yandan Belgrad Türk Büyükelçiliği Nisan 2007 itibarıyla Sırbistan'da yaşayan Türk vatandaşlarının sayısını yaklaşık 150 olarak verirken, aynı dönemde Sırbistan Türklerinin ise 1.000 kişi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kosova'daki Türklerin nüfuslarının ise takriben 30.000 olduğu dile getirilmiştir.²¹ Esasında Türk Büyükelçilięinin 2007'de vermiş olduğu rakamla 2011 yılı resmi nüfus sayımı verileri arasında 497 kişilik bir fark olması söz konusu rakamlar arasındaki çelişkiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sırbistanlı Türklerin sayılarının nüfus sayımlarında oldukça düşük düzeyde seyretmesinin diğer bir nedeni ise sayımlarda Türklerin azınlık haklarından yararlanabilmek için kendilerini Boşnak veya Müslüman olarak yazdırmalarıdır.

5. SIRBİSTAN'DA BULUNAN TÜRK SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Araştırmanın ana iskeletini oluşturan bu bölümde Sırbistan'da ulusal ve bölgesel düzeyde faaliyet gösteren Türk dernekleri masaya yatırılmaktadır. Ulusal dernekler bağlamında özellikle Sırbistan Türkleri Derneęi (*Udruženje Turaka u Srbiji*) ve Uluslararası Sırp Türk Dostluk Derneęi (*Internacionalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju- "INAT"*) gibi örgütler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilk anılan derneğe Sırbistan'da ulusal bir Türk azınlığı yaratmaya ve Türkçenin orta öğretimde seçmeli ders olarak okutulmasını sağlamaya gayret ettiği için özel bir önem atfedilmektedir. Son olarak Sancak bölgesinde mahalli düzeyde faaliyette bulunan derneklerin çalışmaları değerlendirilmektedir.

Sırbistan'da kurulmuş olan diğer bir sivil toplum kuruluşu ise Türk-Sırp Ekonomi Derneęidir. Türk ve Sırp iş insanlarına hizmet vermek üzere 2016 yılında Belgrad'da Türk ve Sırp firmaları arasındaki iş birliğini geliştirmek ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere olumlu katkı sağlamak amacıyla hayata geçirilen Türk-Sırp Ekonomi Derneği bu çalışma kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Çünkü söz konusu kuruluşu dil ve kültür bağlamında değerlendirmek mümkün değildir.²²

5.1. Sırbistan Türkleri Derneği

Sırbistan Türkleri Derneği, Aliya Şahoviç başkanlığında 21 Temmuz 2014 tarihinde Yeni Pazar'da hayata geçirilmiş gönüllülük esasına göre faaliyet gösteren

²⁰ Gümüş, *a.g.m.*, s. 209-210.

²¹ Blagojevic, *a.g.m.*, s. 150.

²² Turkish-Serbian Business Association, <https://tsba.org.rs/tr/hakkimizda/>, (23.09.2021).

ve kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum örgütüdür. Başkanın haricinde kurucular arasında; Melisa Şahoviç ve Behija Plunceviç yer almaktadır.²³ Esasında Şahoviç bu satırların yazarlarından Fahri Türk'e hitaben yazmış olduğu mektubunda daha 1990'lı yılların başlarında Sırbistan Türklerini bir araya getirmek ve bu ülkede güçlü bir Türk azınlığı oluşturmak fikrinden bahsetmektedir. Ancak söz konusu dönemin kan ve gözyaşı ortamında bu düşüncesini kuvveden fiile çıkaramadığını bunun için Sırbistan'da demokratik bir rejimin hayata geçirilmesini beklediğini belirtmektedir.²⁴ Söz konusu derneğin amacı örgütün tüzüğünde aşağıdaki ifadelerle dile getirilmektedir: “[...] Derneğin etkinlikleri vatandaşların eğitilmesine hizmet etmektedir. Bu dernek Sırp ve Türk toplumlarının bütün alanlardaki iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Bunun için halklarımız arasında iletişim şarttır. Bu iletişimin gerçekleştirilmesi maksadıyla derneğimiz ücretsiz dil kursları düzenlemektedir. Dernek Türkçenin ortaöğretim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulması amacıyla Sırbistan Eğitim Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmaktadır.”²⁵ Derneğin Tüzüğü'ne göre üye sayısı 1.500'dür. Söz konusu sayı kadar da üye potansiyellerinin olduğu belirtilmektedir.

Derneğin Tüzüğü'nde söz konusu örgütün amaçları arasında; Sırbistan'ın etnolojik yapısının bilimsel olarak araştırılması, Sırp ve Türk halklarına ait kültürel ve tarihsel mirasın korunması amacıyla çaba gösterilmesi, örf ve adetlerin korunması, insan haklarına riayet edilmesi, Sırp ve Türklerin ekonomik ve kültürel alanlardaki iş birliğinin geliştirilmesi gibi önemli hususlar sıralanmaktadır.²⁶ Şahoviç mektubunda yukarıda sayılan amaçlar dışında başta Sancak bölgesi olmak üzere Sırbistan'da Türkiye dostu gençleri bir araya getirerek onların iyi bir eğitim almalarına öncülük ettiklerini dile getirmektedir.²⁷ Sırbistan Türkleri Derneği yukarıda dile getirilen hedeflerine ulaşabilmek için bir takım faaliyetler yapmayı düşünmektedir. Birincisi, Sancak bölgesinde yaşayan Sırp ve Türklerin toplumsal hayatları üzerine yazılmış mevcut kaynakların toplanması ve bunlar üzerine çalışmalar yapılması veya bu konularda yapılan araştırmalara destek verilmesidir. İkincisi, tek başına veya diğer örgütlerle birlikte yörenin kültürü ve tarihi üzerine seminerler ve/veya sempozyumlar tertipleme ve önemli anma günlerine imza atmadır. Üçüncüsü bilimsel kitaplar veya süreli yayınlar çıkarmaktır. Dördüncüsü ise bilim insanlarına bölgenin kültürü, tarihi ve etnolojik durumu hakkında çalışmalar yaptırmaktır. Beşincisi Sırp ve Türk tarihi ile iki ülke

²³ Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

²⁴ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

²⁵ Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

²⁶ Aynı yerde.

²⁷ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

ilişkileri hakkında çalışmalar yapan üniversiteler, sivil toplum örgütleri veya uluslararası örgütlerle iş birliği yapmaktır.²⁸

Bu alt başlıkta ilkin Sırbistan Türkleri Derneği'nin azınlık meydana getirme politikası üzerinde durulduktan sonra sırasıyla bu örgütün Türkçe öğretime yapmış olduğu katkılar ve Türkiye'de yükseköğretimi teşviki masaya yatırılmaktadır. Son olarak ise bu dernek yetkililerinin Türkiye'de resmi kurumlarla yapmış oldukları görüşmeler ele alınmaktadır ki bu bağlamda özellikle Türkçe kurslarının devam ettirilmesi hususunun sürekli olarak gündeme getirildiği görülmektedir.

5.1.1. Azınlık Meydana Getirme Politikası

Sırbistan Türkleri Derneği, ülkedeki diğer azınlıkların faydalandıkları haklardan Türklerin de yararlanmaları için elinden gelen bütün gayreti göstermektedir. Dernek Başkanı Şahoviç bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir: “[...] Sırbistan Türkleri Derneği, Türklerin ülkemizde diğer ulusal azınlıklara tanınan tüm haklardan yararlandırılmaları için canhıraş bir gayret içerisinde. Derneğimiz kuruluşundan (2014) bu yana Türklerin Sırbistan'da ulusal azınlık olarak kabul edilmesi amacıyla çaba sarf etmektedir. Bu husus söz konusu tarihten bu yana derneğimizin birinci hedefi olmuştur. Ayrıca derneğimiz Sırbistan'da kendilerini kamuya açık bir şekilde Türk olarak tanımlayan Osmanlı-Türk etnik kökenine sahip olan kimselerin çifte vatandaşlık almaları için çalışmaktadır. Böylelikle anavatan Türkiye ile mevcut bağlarımızı daha da güçlendirmeyi arzulamaktayız.”²⁹ Diğer bir ifadeyle Sırbistan Türkleri Derneği, Sırbistan Anayasası'nın çifte vatandaşlığa cevaz verdiğini belirterek Türkiye'den Sırbistan Türklerine vatandaşlık hakkı vermesini talep etmektedir.³⁰

Sırbistan Türkleri Derneği, Sırbistan'da yaşayan Boşnakların kendilerini Türk olarak beyan etmeleri için hummalı bir faaliyet yürütmektedir. Ancak derneğin kendisini Türk olarak hissedenleri üyeliğe davet etmesi Sancak'ta yaşayan Boşnakların tepkisini çekmektedir. Çünkü Boşnaklar, Sırbistan'da yaşayan soydaşlarının çeşitli beklentilerle kendilerini Türk olarak yazdırabileceklerini, dolayısıyla nüfus kaybına uğrayacaklarını düşünmektedirler. Söz gelimi Sancak Müftüsü Muamer Zukorliç de bölgede Türk bulunmadığı için derneğin muhatabının otomatikman Boşnaklar olduğunu dile getirerek bu durumu sert bir şekilde eleştirmektedir.³¹ Diğer yandan Sancak bölgesinde kimliklerin tanımlanmasında “geçişkenlik” yaşandığını ifade eden Delva Bajraktarevic esasında söz konusu

²⁸ Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

²⁹ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

³⁰ “Sırbistan Türkleri Vatandaşlık İstiyor”, *Denizli Yirmi*, 03.09.2020, <http://denizliyirmi.com/sirbistan-turkleri-vatandaslik-istiyor>, (22.09.2021).

³¹ Gümüş, *a.g.m.*, s. 217-218.

coğrafyada yaşayan insanların rahatlıkla kendilerini ait hissettikleri şu veya bu etnik gruba göre tanımladıklarını vurgulamaktadır.³²

5.1.2. Türkçe Öğretime Katkı

Sırbistan Türkleri Derneği, bir yandan Türkçenin Sırbistan'daki okullarda seçmeli ders olarak okutulabilmesi için bu ülkenin Eğitim Bakanlığı nezdinde mütemadiyen girişimlerde bulunurken diğer yandan ise bizzat Yeni Pazar'da Türkçe kursları düzenleyerek bu dilin öğretilmesi için çaba sarf etmektedir. Genelde Balkanlar'da özelde ise Sırbistan'da Türkçe öğretimine büyük önem verildiğini dile getiren Şahoviç Sırbistan Türkleri Derneği'nin 2014-2017 yılları arasında ücretsiz Türkçe kursları düzenlediğini belirtmektedir. Söz konusu bu kurslar yapılırken Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliği'nin desteği alınmaya gayret edilmiştir. Bu minvalde Büyükelçilik Birinci Sekreteri İlker Taşaltın 20 Aralık 2014 tarihinde Sırbistan Türkleri Derneği'nin düzenlediği Türkçe kurslarını ziyaret ederek dernek yetkilileri ile iş birliğinin devam ettirilmesi konusunda görüş alış verişinde bulunmuştur.³³ Ancak Şahoviç derneğin kuruluş döneminde sadece Türkiye'nin resmi makamlarının desteğini almaya çalışmamış, diğer komşu ülkelerle de dirsek temasında olmaya azami gayret göstermiştir. Bu minvalde Kosova Mamuşa Belediye Başkanı Arif Bütüç ile Aralık 2014'te bir araya gelen Şahoviç Türkçe kursları, kültürel iş birliği ve Türkiye'de okumak isteyen öğrencilere yardım konularında görüş alış verişinde bulunmuştur.³⁴ Dernek Başkanı'nın bildirdiğine göre söz konusu kurslara büyük çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu 300 kişi katılmıştır. Bina kirasından dil kursu veren hocaların maaşına kadar bütün giderlerin derneğin öz kaynaklarından finanse edildiğini söyleyen Şahoviç 2017 yılında girdikleri mali çıkmaz yüzünden Türkçe kurslarının askıya alındığının altını çizmiştir.³⁵

Sırbistan Türkleri Derneği, Yeni Pazar haricinde de Türkçe öğretimine elinden gelen desteği vermektedir. Sözelimi Sancak bölgesinde yer alan Tutin kasabasında Sultan Fatih Camisi'nde Kuran-ı Kerim kursunun yanında Türkçe

³² Delva Bajraktarevic ile Edirne'de yapılan söyleşi, 27 Eylül 2021.

³³ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

³⁴ Sırbistan Türkleri Derneği, Balkanlar'da Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı komşu ülkelerle de irtibata geçmeye büyük önem vermektedir. Bu minvalde Şahoviç, Kosova'yı daha sonraki yıllarda da ziyaret etmiştir. Söz gelimi Şahoviç heyeti ile birlikte 7 Temmuz 2021 tarihinde Mamuşa'da bulunan "Gönül Eli Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğini ve oradaki Türk Birliğini ziyaret etmiştir. Şahoviç bu ziyarette Türklerin Kosova ve Sancak'ta karşılaştıkları sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur [Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021)].

³⁵ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

dersleri de yapılmaktadır. Tutin'e giderek şehirde yaşayan Türklerin sorunları hakkında bilgi alan Şahoviç bu ziyaret vesilesiyle 230 adet Kuran-ı Kerim ve çok sayıda Türk bayrağı hediye etmiştir.³⁶ Şahoviç gene bu minvalde dernek heyeti ile birlikte 19 Aralık 2020 tarihinde Sjenica'da bulunan "15 Temmuz" okulunu ziyaret ederek orada Kuran-ı Kerim dersleri gören öğrencilere Kutsal Kitap ve Türk bayrakları hediye etmiştir. Bu nevi ziyaretlerde kimi zaman Türk ve İslam tarihi üzerine yazılmış olan kitaplar da dağıtılmıştır.³⁷

Şahoviç, Türk kurumlarından gerekli maddi yardımları göremedikleri için Türkçe kurslarının devam ettirilemediğini dile getirmiştir. Diğer yandan Türkçe kurslarını sürdürmek amacıyla kaynak arayışına giren Şahoviç Türkiye'ye giderek Ak Partili yetkililerden destek bulmaya çalışmıştır. Örneğin Mart ve Nisan 2017'de Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı'nı ziyaret eden Şahoviç yetkililere Sırbistan'da hayata geçirmiş olduğu Türkçe kursları hakkında bilgi vermiştir. Bu bağlamda Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı'nın kendilerine vermiş olduğu destekten memnuniyet duyduklarını belirten Şahoviç Sırbistan'da Türkçe kurslarının sayısını artırabilmek için verilen maddi desteğin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸ Diğer yandan Sırbistan Türkleri Derneği Heyeti 30 Nisan 2018 tarihinde Türkçe kurslarını tekrar açabilmek gayesiyle bu kez Ak Parti İstanbul İl Başkan Yardımcısı Fatih Tuna ile fikir teatisinde bulunmuştur. Esasında Dernek Başkanı Şahoviç'in Türkiye'de yapmış olduğu görüşmelerde sürekli olarak Türkçe kurslarına duydukları ihtiyacı dile getirmesi, söz konusu dilin öğretilmesine vermiş olduğu önemi ortaya koymaktadır.

Şahoviç'in Yeni Pazar'da düzenlediği Türkçe kurslarına aradığı destek sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, bilâkis Sakarya ve Bursa gibi Balkan göçmenlerinin yoğunlukta yaşadıkları şehirlerin mahalli idarelerini de kapsamıştır. Bu bağlamda Şahoviç diğer dernek yetkilileri ile birlikte 9-14 Temmuz 2018 tarihleri arasında Sakarya Ak Parti İl Başkanlığını ve Sakarya Belediyesini ziyaret etmiştir. Söz konusu kurumların yetkilileri ile yapılan görüşmelerde kültürel alanda iş birliği konuları masaya yatırılmıştır. Sırbistan Türkleri Derneği, bu görüşmelerin bir çıktısı babında, ilkin 23 Nisan 2019 tarihinde Sancaklı çocukların Sakarya'da yapılan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramına katılmalarını sağlamış, ardından da yaşları 14 ila 18 arasında değişen, 13 öğrencinin 30 Haziran-30 Temmuz 2019 tarihleri arasında Türkçe Yaz Okuluna kabul edilerek Türkçeyi ve Türk kültürünü

³⁶ "Sırbistan Fatih Sultan Mehmet Camii'nde Türkçe Kursu", *Sırbistan Türkleri Derneği*, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

³⁷ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

³⁸ "Sırbistan Türkleri Derneği'nden İl Başkanlığına Ziyaret", <http://akpartiistanbul.com/birim.asp?habergetir=3009&birim=5>, (23.09.2021).

öğrenmelerine vesile olmuştur. Böylece bir aylık bu kursları tamamlayan söz konusu öğrenciler Türkçe bilgilerini ilerletme imkânı elde etmişlerdir.³⁹ Şahoviç, Türkiye’deki temaslarını daha sonra da sürdürerek bilhassa derneğin daha önce Türkçe öğretimi alanında yapmış olduğu faaliyetleri tanıtmaya çalışmıştır. Bu minvalde Şahoviç bu kez 14 Ekim 2020 tarihinde Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Osmangazi Belediyesini ziyaret ederek Türkçe kursları ve kültür alanında gerçekleştirmek istediği projelere destek aramıştır. Diğer yandan 14 Kasım 2020 tarihinde ise Tuzla Belediyesine yapmış olduğu ziyarette “[...] Türkçemizi öğretecek öğretmenlere ihtiyacımız vardır.” sözleriyle Türkçe öğretimine vermiş olduğu önemi ortaya koymuştur.⁴⁰

5.1.3 Türkiye’de Yükseköğretimi Teşvik

Diğer yandan Sırbistan Türkleri Derneği, Sancaklı gençlerin yükseköğretimlerini Türkiye’de yapmalarına büyük önem atfetmektedir. Bu yüzden söz konusu gençlere her türlü destek verilmeye çalışılmaktadır. Söz gelimi Sırbistan Türkleri Derneği 24 Ocak 2015 tarihinde Türk üniversitelerine kayıt yaptırmak isteyen öğrencilere yönelik bir bilgilendirme konferansı düzenlemiştir. Sırbistan Türkleri Derneği bunların haricinde Türkiye’de okumak isteyen öğrencilerin girmek zorunda oldukları Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavını kendi mekânlarında gerçekleştirmiştir.⁴¹

Sırbistan Türkleri Derneği, Sırbistan’dan Türkiye’ye okumak amacıyla gitmek isteyen öğrencilere yardımcı bulunmayı da ihmal etmemektedir. Şahoviç bu amaca hizmet etmek için heyeti ile birlikte 7 Şubat 2020 tarihinde İstanbul’da faaliyet gösteren Türkiye Uluslararası Öğrenciler Federasyonu adlı kuruluşu ziyaret etmiştir. Bu görüşmelerde söz konusu kuruluş, Sırbistan Türkleri Derneği yetkililerine Yeni Pazar’da büyük bir öğrenci buluşması tertipleme sözü vermiş olsa da Korona virüs salgını nedeniyle bu etkinlik gerçekleştirilememiştir.⁴² Diğer yandan Sırbistan Türkleri Derneği, Türkiye’deki Balkan göçmenlerinin kurmuş oldukları sivil toplum örgütleri ile iş birliğine gitmek suretiyle Sancak bölgesinden Türkiye’ye okumak amacıyla gelen öğrencilere kısmi öğrenim bursları vermeye

³⁹ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

⁴⁰ “Sırbistan Türkleri Derneği Yöneticilerinin İstanbul Ziyaretleri”, *Yozgat Gazetesi*, 14.11.2021, <https://www.yozgatgazetesi.com/guncel/sirbistan-tuerkleri-dernegi-yoeneticilerinden-istanbul-ziyaretleri-144660.html>, (23.09.2021).

⁴¹ “Novi Pazar’da Türkiye’deki Üniversitelere Kayıt Semineri”, *Boşnak Haber*, 24.01.2015, <https://www.bosnakmedya.com/novi-pazarda-turkiyedeki-universitelere-kayit-semineri/>, (22.09.2021).

⁴² Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

gayret göstermiştir. Bu minvalde Sırbistan Türkleri Derneği, İzmir Sancak Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği ile iş birliği içerisinde 100 öğrenciye burs vermiştir. Şahoviç bu vesileyle 15 Şubat 2022 tarihinde İzmir Sancak Rumeli Derneğini ziyaret ederek söz konusu kuruma Sancaklı öğrencilere vermiş olduğu destekten dolayı teşekkür etmiştir.⁴³

5.1.4. Türkiye ile İlişkiler

Sırbistan Türkleri Derneği, Türkiye ile ikili münasebetlere büyük önem vermektedir. Dolayısıyla her fırsatta Türkiye'ye destek vermekten de geri durmamaktadır. Bu bağlamda Şahoviç'in sözlerine kulak verilecek olursa: "Sırbistan Türkleri olarak vatan (Türkiye) sevgimiz bir çocuğun annesine duymuş olduğu sevgi gibidir. Türkiye'deki gelişmeleri takip etmeye ve her zaman koşulsuz destek vermeye çalışıyoruz. Söz gelimi Sırbistan Türkleri Derneği olarak Yeni Pazar'da Türkiye'ye destek mitingleri düzenledik."⁴⁴ Diğer yandan söz konusu dernek Sancak'taki gençlerin milli kimliklerinin güçlenmesine katkı sunmaya çalışmaktadır. Yukarıda vurgulandığı gibi Şahoviç gençleri bilinçlendirmek amacıyla son yıllarda Türkiye'nin yardımlarıyla Kuran-ı Kerim ve Türk bayrağı dağıttıklarını söylemiştir.⁴⁵ Ayrıca Sırbistan Türkleri Derneği kamusal alanın yeniden adlandırılması noktainazarından önemli bir girişime imza atmıştır. Dernek Eylül 2021 tarihinde Yeni Pazar'da yaşayan Türklerin ve Müslümanların desteğiyle Bir Mayıs Caddesi'nin adının İstanbul Caddesi olarak değiştirilmesi için bir imza kampanyası başlatmıştır.⁴⁶ Ancak bu girişimden herhangi bir netice çıkmamıştır.

Sırbistan Türkleri Derneği'nin Türkiye ile ilişkileri sadece Sırbistan'da Türkiye lehine yaptıkları gösterilerle sınırlı değildir. Söz konusu sivil toplum kuruluşu yetkilileri yukarıda Türkçe bağlamında dile getirildiği üzere Türkiye'yi sık sık ziyaret etmek suretiyle merkezi ve mahalli idarelerle iş birliği imkânlarını masaya yatırmaktadırlar.⁴⁷ Söz gelimi Şahoviç, 31 Mayıs 2021 tarihinde dernek yöneticileriyle birlikte İstanbul'da faaliyet gösteren İnsani Yardım Derneği Hayrat'ı ziyaret etmiştir.⁴⁸ Söz konusu vakıf tarafından 2021 yılının Ramazan ayında Sancak bölgesine yapılan yardımlar vesileyle Şahoviç aşağıdaki ifadeleri dile getirmiştir: "Türkiye'mizden gönderilen bu yardımları yerlerine ulaştırıyoruz. Bu yardımlar

⁴³ Aynı yerde.

⁴⁴ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

⁴⁵ Aynı yerde.

⁴⁶ "Novi Pazar'da İstanbul'u Yaşatmak İstiyorlar", 20.09.2021, https://www.facebook.com/hashtag/s%C4%B1rbistanturkleriderne%C4%9Fi?__gid__=788837105066917, (22.09.2021).

⁴⁷ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

⁴⁸ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

Sırbistan'da yaşayan biz Müslüman Türklere büyük bir manevi destek olmaktadır. Sırbistan'da Türküm ve Müslümanım diyen kimselerin evleri ay yıldızlı bayraklarla süslüdür. Türkiye'den gönderilen ilmihal kitapları vasıtasıyla gençler hem Türkçelerini hem de dini bilgilerini geliştirmektedirler [...]"⁴⁹

Sırbistan Türkleri Derneği, Türkiye'nin yurtdışında bulunan kuruluşları ile de yakın iş birliği içinde olmaya gayret etmektedir. Örneğin Aliya Şahoviç, Melisa Şahoviç ve Delva Bajraktareviç'ten oluşan dernek yetkilileri 21 Nisan 2021 tarihinde Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü'nü ziyaret ederek ikili iş birliği imkânları üzerine görüşmüşlerdir. Bu ziyarette Enstitü Yeni Pazar'daki gençlere ulaştırılmak üzere Türkçe kitaplar ve dergiler bağışlamıştır.⁵⁰ Ayrıca milli bayramların kutlanmasına büyük önem veren Sırbistan Türkleri Derneği, Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü ile iş birliğine gitmek suretiyle Yeni Pazar'da 23 Nisan 2021 tarihinde Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramını kutlamıştır. Bu vesile ile 100'ün üzerinde çocuğa hediyeler verilmiştir.⁵¹

5.2. Sırp-Türk Dostluk Derneği

Sırp-Türk Dostluk Derneği (*Udruzenje Gradana Srpsko-Tursko Prijateljstvo*) 7 Temmuz 2004 tarihinde uzun yıllar Fransa'da yaşamış bir Sırp olan Dragoslav Milosavljeviç tarafından Belgrad'da kurulmuştur. Ancak derneğin gerçek anlamda Ocak 2005'te faaliyete sokulduğu anlaşılmaktadır.⁵² Partiler üstü, hükümet dışı ve kâr amacı gütmeyen bir dernek olarak hayata geçirilen Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin hedefi Türkler ve Sırp'lar arasındaki karşılıklı ilişkilerin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda güçlenmesini sağlamaktır. Bunların haricinde dernek kendisine; iyi komşuluk ilişkileri kurma, etnolojik konuların bilimsel temelde araştırılması, bölgede iki millete ait olan kültürel ve tarihi eserlerin korunması, geleneklere, çevreye ve insan haklarına riayet gibi hedefler belirlemiştir. Dernek bu hedeflere ulaşmak için bilimsel çalışmaları destekleme ve bilgi toplamanın yanında Sırp'ların ve Türklerin yaşadıkları bölgelerin ulusal mirasına sahip çıkma yönünde bir politika izlemektedir. Ayrıca bu amaçları gerçekleştirmek için toplantılar, seminerler, anma günleri düzenleme, kitap yayımlama, etnoloji ve insan hakları

⁴⁹ "Sırbistan'da yaşayan Müslüman Türklere Türkiye Hayrat Yardım Vakfı Tarafından Yardımlar Devam Ediyor", *Sırbistan Türkleri Derneği*, 04.05.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

⁵⁰ "Sırbistan Türkleri Derneği, Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in Kabrini Ziyaret Etti", *Bozok Tv*, 22.04.2021, <https://www.bozok.tv/haber-sirbistan-turkleri-derneği-ve-cumhurbaskani-alija-izzetbegovic-in-kabrini-ziyaret-etti-37906.html>, (20.05.2021).

⁵¹ "Sırbistan Türklerinin 23 Nisan Sevinci", *Sırbistan Türkleri Derneği*, 27.04.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

⁵² https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306590, (20.05.2021).

üzerine çalışan bilim insanlarının yardımlarıyla bu konudaki projelerin desteklenmesi, üniversiteler ve diğer önemli kuruluşlarla iş birliği yapma gibi faaliyetlerin hayata geçirilmesi düşünülmektedir.⁵³

Dernek kuruluşundan kısa bir süre sonra 200 üye sayısına erişmiştir. Diğer yandan 2008 yılına gelindiğinde bu kuruluşun Belgrad yakınlarındaki Zemun kasabasında 8.000 kişinin katılımıyla bir etkinlik düzenlediği gazetelere yansımıştır.⁵⁴ Dernek üyelerinin %95'i Sırlardan oluşurken, %5'i ise Türklerden meydana gelmektedir. Diğer bir ifadeyle Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin 500 kayıtlı üyesinden sadece 28'i Türklerden oluşmaktadır. Sırların içinde ailesinde Türklük olanlar da yer almaktadır ki bunlar Tufegdžic, Subasic ve Gegic gibi Müslüman soyadları taşımaktadırlar. Dernek üyelerinin terkibine cinsiyet açısından bakıldığında, %55'inin erkeklerden %45'inin ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Üyelerin %60'ı ise üniversite eğitime sahiptir. Bu durumun doğal bir yansıması olarak üyeler arasında doktorlar, mühendisler, mimarlar, yazarlar, ressamlar, profesörler ve firma sahipleri bulunmaktadır. Dernek üyelerinin %30'u Sırbistan dışında dünyaya gelmiştir.⁵⁵

Bu sivil toplum örgütü de Sırbistan'da Türkçenin öğretilmesine önemli bir katkı sunmuştur. Şöyle ki dernek Ocak 2005 tarihinden itibaren Sırp üyeler için Türkçe, Türk üyeler için ise Sırpça dil kursları düzenlemeye başlamıştır. Bu etkinliğin birinci yılında Türkçe öğretmenleri Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nden getirilmiştir. Bunlardan birisi Öğretim Üyesi Mirjana Teodosijevic olarak bilinmektedir. Cumartesi derslerine büyük bir ilginin olduğu belirtilen bu kurslar 2005-2007 döneminde 150 kursiyer tarafından başarı ile tamamlanmıştır.⁵⁶ Bunun haricinde dernek bünyesinde kültür ve tarih dersleri de yapılmıştır. Sırp-Türk Dostluk Derneği kuruluşunu müteakiben Türk kültürünü ve sanatını tanıtmaya yönelik sergiler, seminerler ve konferanslar tertiplemiştir. Örneğin Salı günü, dernekte "Kültür, Sanat ve Dostluk Günü" olarak belirlenmiştir. Ayrıca Türk Büyükelçiliğinden yetkililerin katılımıyla 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da yapılmıştır.⁵⁷ Diğer yandan Sırp-Türk Dostluk Derneği, büyükelçiliklerden ticaret odasına kadar bir dizi Sırp ve Türk kurumunun desteğini

⁵³ Blagojevic, *a.g.m.*, s. 153.

⁵⁴https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306590, (20.05.2021). Bu bağlamda Blagojevic söz konusu derneğin üye sayısını 500 olarak verirken birkaç bin de sempaticisi olduğunu yazmaktadır (Blagojevic, *a.g.m.*, s. 153). Diğer yandan hemen hemen aynı tarihlerde yapılan bir haberde 8.000 üyeden bahsedilebilmektedir. Esasında bu bağlamda bir bilgi kirliliğinin olduğu muhakkaktır.

⁵⁵ Blagojevic, *a.g.m.*, s. 153.

⁵⁶ Aynı yerde.

⁵⁷ Aynı yerde.

almakta gecikmemiştir. Derneğin amaçlarından birisi de Sırbistan'da yeni şirketler kurmak suretiyle istihdam alanları yaratmaya çalışmaktır.⁵⁸ Diğer yandan derneğin kurucusu Milosavljevic bir mülakatında kuruluş amaçlarını “Dinleri ve kültürleri farklı ancak birbirlerine benzeyen insanları bir araya getirmek suretiyle tarihsel yanlış anlamaları ve ön yargıları aşmak” sözleriyle dile getirmiştir.⁵⁹ Derneğin üyeleri arasında çok sayıda iş insanı, eğitimci, yazar, mimar vb. seçkinlerin yer aldığı belirten Milosavljevic derneğin kuruluş sürecinde yasal herhangi bir engelle karşılaşmadıklarını vurgulamıştır. Diğer yandan Milosavljevic, Sırlar ve Türkler arasındaki benzerliği ise aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir: “Türklerle aynı zihniyete sahibiz. Bu durum şarkılarımızda türkülerimizde gün yüzüne çıkmaktadır. Örneğin bizdeki (Sırlar) misafirperverlik, yaşlılara saygı ve el öpmek gibi hasletler ve gelenekler Türklerden gelmiştir.”⁶⁰

Sırp-Türk Dostluk Derneği Genel Sekreteri Milka Zlatic'e göre derneğin faaliyetlerinde 2013 yılına kadar herhangi bir sorun yaşanmadığı gibi bu örgüt Türkiye ve Sırbistan arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Söz gelimi bu dernek; Türk vatandaşlarına vize muafiyeti getirilmesi, TİKA'nın Belgrad'da şube açması ve iki ülke arasındaki dış ticaretin ivme kazanması gibi hususlarda önemli katkılarda bulunmuştur. Zlatic ve Milosavljevic Edirne ve İstanbul'u ziyaret ederek bu şehirlerde yaşayan Balkan göçmenleriyle görüşmelerde bulunarak iki ülke arasındaki insani ilişkilerin gelişmesine de gayret etmişlerdir. Zlatic, Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin faaliyetlerinin sekteye uğraması hakkında ise aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır: “Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Prizren'de 23 Ekim 2013 tarihinde yapmış olduğu konuşmada Kosova'nın kendisinin ikinci vatanı olduğunu söylediği vakit Sırbistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde adeta soğuk rüzgârlar esmiştir. Bunun üzerine Sırp siyasetçilere şirin görünme gayretiyle hareket eden Milosavljevic, Sırbistan'da ulusal çapta yayın yapan "Soru işareti" (*Upitnik*) adlı bir televizyon programında Türkiye hakkında yöneltilen bir soruya ‘Türk halkıyla iş birliği istiyoruz, ancak Türk hükûmeti ile haşır-neşir olmak istemiyoruz.’ şeklinde cevap verdiği vakit herkes bize (Sırp-Türk Dostluk Derneği) sırtını dönmüştür. Daha sonra, yaptığı hatayı idrak eden Başkan Milosavljevic görevinden istifa etmiş olsa da bir kere ok yaydan çıkmıştır. Bu şartlar altında bir dönemler iki ülke ilişkilerine olumlu katkılar sunmuş olan

⁵⁸ <https://www.ekapija.com/news/5349/2005-u-beogradu-osnovano-udruzenje-spsko-turkskog-prijateljstva-inat-koja-za-sada>, (20.05.2021).

⁵⁹ Amir Telibeçiroviç'in Dragoslav Milosavljevic ile yaptığı mülakat, 12.12.2009, <http://ludikonj.blogger.ba/arhiva/2009/12/17/2382717>, (20.05.2021).

⁶⁰ Aynı yerde.

derneğimiz kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olmuştur.”⁶¹ Zlatic’in sözlerinden de anlaşıldığı kadarıyla Türkiye ve Sırbistan arasında Kosova yüzünden yaşanan gerilime Sırp-Türk Dostluk Derneği’nin müdahil olması mevzubahis sivil toplum örgütünün faaliyetlerine son verilmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle 2014 yılından itibaren sadece kâğıt üzerinde kalan bu derneğin kapandığı söylenebilir.

6. SONUÇ

Yukarıda yapılan değerlendirmede net bir şekilde ortaya koyulduğu üzere Sırbistan Anayasası liberal ve özgürlükçü bir anlayışla oluşturulduğu için Sırp topraklarında yaşayan azınlıklara temel haklarının ve özgürlüklerinin kullanılması noktainazarından önemli sorumluluklar getirmektedir. Sırbistan’da son dönemlerde yapılan anayasal düzenlemeler çerçevesinde özellikle dernek kurma süreçleri oldukça kolaylaştırılmıştır. Böylece Sırbistan Türkleri Derneği (2014) ve Sırp Türk Dostluk Derneği (2004) gibi Türkiye ile ilgili dernekler hayata geçirilmiştir. Bunlardan son olarak anılan örgüt, her ne kadar Sırp-Türk ilişkilerinin gelişmesine önemli katkılar sunmuş olsa da yukarıdaki çözümlemede ortaya koyulduğu üzere kısır siyasi çekişmelere müdahil olduğu için 2013 yılından sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Diğer yandan adeta Sırp Türk Dostluk Derneği’nin tarihe karışmasından sonra kurulan Sırbistan Türkleri Derneği ise Sancak bölgesinde Türkçenin öğretilmesine ve bölge gençlerinin yükseköğretim için Türk üniversitelerine gönderilmesine özel bir ehemmiyet vermektedir. Özellikle Yeni Pazar’da 2014-2017 yılları arasında Türkçe kursları veren Sırbistan Türkleri Derneği’nin bu faaliyetleri devam ettirmek amacıyla çeşitli Türk kurumlarından destek araması ve bu konuda ısrarlı bir şekilde hareket etmesi önemli bir husustur. Esasında söz konusu dernek hem Türkçe öğretimini gündemde tutarak hem de Sancaklı gençlerin Türkiye’de okumalarını teşvik ederek uzun vadede Türkçenin öğrenilmesine hizmet etmektedir. Çünkü dil, ulus inşasının çok önemli bir bileşeni konumundadır. Konunun bu önemine istinaden Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar Belgrad haricinde ya kendileri şubeler açmalı ya da Türkçe öğretimi yapabilecek Sırbistan Türkleri Derneği gibi örgütleri desteklemelidir. Böylece yerli ahali arasında Türkçenin öğrenilmesi sağlanabilir. Bu durumda duygusal olarak kendilerini Osmanlı-Türk kültür dairesi içinde gören insanlar, Türkçeyi öğrendikten sonra kendilerini nüfus sayımlarında gönül rahatlığıyla Türk olarak yazdırabilirler.

Diğer yandan Sırbistan’da azınlıkların kendi ulusal konseylerini meydana getirebilmek için gerekli olan 10.000 ve üzeri nüfus sayısı da rahat bir şekilde aşılabilecektir. Esasında bu durum Türkiye’nin özellikle Sancak bölgesindeki sivil toplum örgütlerini destekleyerek orta veya uzun vadede rahatlıkla

⁶¹ Delva Bajraktarević tarafından Milka Zlatic ile Belgrad’ta gerçekleştirilen söyleşi, 10 Mart 2022.

gerçekleştirebileceği bir hedeftir. Hatta Türkçe öğretiminin dernekler vasıtasıyla teşvik edilmesi dikkatlerin Türkiye'nin resmi makamları üzerine teksif edilmesinin öne geçeceğinden asli amaca hizmet etmeye matuftur.

KAYNAKÇA

BLAGOJEVIĆ, Gordana, "Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association", *Glasnik Etnografskog Instituta*, Cilt 56, Sayı 2, 2008, ss. 149-157, https://www.researchgate.net/publication/47658549_Recent_Turkish_migrants_in_Serbia_and_the_role_of_the_Serbian-Turkish_Friendship_Association, (23.09.2021).

GÜMÜŞ, Burak, "Sırbistan Türkleri ve Türkçe", *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları*, (ed.) Fahri Türk, Astana Yayınları, Ankara 2016, ss. 201-224.

<https://www.apr.gov.rs/registri/udruzenja/uputstva/osnivanje.2218.html>, (10.02.2023).

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306590, (20.05.2021).

<https://www.ekapija.com/news/5349/2005-u-beogradu-osnovano-udruzenje-spsko-turkskog-prijateljstva-inat-koja-za-sada>, (20.05.2021).

<https://www.paragraf.rs/propisi/pokrajinska-skupstinska-odluka-pokrajinskoj-upravi.html>, Clan 37, (10.12.2022).

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 9, (14.02.2023).

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 2, (14.02.2023).

Ministarstvodrjavneupraveilokalnecamouprave, <http://mduls.gov.rs/registri/registar-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina/>, (28.02.2021).

"Novi Pazar'da İstanbul'u Yaşatmak İstiyorlar", 20.09.2021, https://www.facebook.com/hashtag/s%C4%B1rbistanturkleriderne%C4%9Fi?__gid__=788837105066917, (22.09.2021).

"Novi Pazar'da Türkiye'deki Üniversitelere Kayıt Semineri", *Boşnak Haber*, 24 Ocak 2015, <https://www.bosnakmedya.com/novi-pazarda-turkiyedeki-universitelere-kayit-semineri/>, (22.09.2021).

Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

Turkish-Serbian Business Association, <https://tsba.org.rs/tr/hakkimizda/>, (23.09.2021).

UstavRepublikeSrbije, Član 1, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (09.04.2021).

Ustav Republike Srbije, Çılan 79 Pravna oçuvaniye pasebnosti, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (09.04.2021).

“Sırbistan Fatih Sultan Mehmet Camii’nde Türkçe Kursu”, *Sırbistan Türkleri Derneği*, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Derneği Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç’in Kabrini Ziyaret Etti”, *Bozok Tv*, 22 Nisan 2021, <https://www.bozok.tv/haber-sirbistan-turkleri-dernegi-ve-cumhurbaskani-alija-izzetbegovic-in-kabrini-ziyaret-etti-37906.html>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Derneği Yöneticilerinden İstanbul Ziyaretleri”, *Yozgat Gazetesi*, 14.11.2021, <https://www.yozgatgazetesi.com/guncel/sirbistan-tuerkleri-dernegi-yoeneticilerinden-istanbul-ziyaretleri-144660.html>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Derneği’nden İl Başkanlığına Ziyaret”, <http://akpartiistanbul.com/birim.asp?habergetir=3009&birim=5>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Vatandaşlık İstiyor”, *Denizli Yirmi*, 03.09.2020, <http://denizliyirmi.com/sirbistan-turkleri-vatandaslik-istiyor>, (22.09.2021).

“Sırbistan Türklerinin 23 Nisan Sevinci”, *Sırbistan Türkleri Derneği*, 27.04.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

“Sırbistan’da yaşayan Müslüman Türklere Türkiye Hayrat Yardım Vakfı Tarafından Yardımlar Devam Ediyor”, *Sırbistan Türkleri Derneği*, 04.05.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

Belgeler ve Görüşmeler

“Amir Telibeçiroviç’in Dragoslav Milosavljevic ile yaptığı mülakat”, 12.12.2009, <http://ludikonj.blogger.ba/arhiva/2009/12/17/2382717>, (20.05.2021).

Milka Zlatić ile Belgrat’ta Delva Bajraktarević Tarafından Gerçekleştirilen Söyleşi, 10 Mart 2022.

Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç’in Mektubu, 04 Nisan 2021.

Sırbistan Türkleri Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Delva Bajraktarevic ile Edirne’de Fahri Türk Tarafından Gerçekleştirilen Söyleşi, 27 Eylül 2021.